

In ontological Reductionism

A Critical Review on the Book “*Lies / Free Will*”

Seyyed Yazdan Hashemi Asl*

Mohsen Shokri**

Abstract

The book "*Lie / Free Will*" proposes to examine two key and important questions; 1) What is the phenomenon of lying and how can its functional mechanism be controlled? 2) Does man have free will to remain loyal to moral duties? In analyzing the phenomenon of lying, the author expresses his point of view from a philosophical point of view, emphasizing the consequences of an action (the badness of the result of a lie). This means that the result of a human reaction in the field of action has priority and superiority over biological neurology. What if he adopts a naturalistic (scientific-empirical) attitude in examining the phenomenon of free will: This means that he insists on the priority of biological action over the result of human reaction in the field of action. The present article, along with the detailed introduction of this book is trying to critically review the work in terms of structure, content, form, and methodology. The reviews of the present article show that the author, as a non-systematic philosopher, was able to process his main idea in a relatively coherent way; However, the results of his scientific-philosophical investigations and reflections prove that the book is caught in the trap of determinism/ontological reductionism in terms of content and method in the field of epistemological hierarchy of science. It seems that the author's integrated

* PhD Student of Political Science (Political Thoughts), Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran, ahashemiasl69@gmail.com

** PhD Student of Political Science (Iran Issues), Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran (Corresponding Author), shokrim797@gmail.com

Date received: 30/09/2023, Date of acceptance: 31/01/2024

(philosophical/scientific/atheistic) approach carries a kind of internal logic paradox. This paradox will be analyzed in the framework of two types of criticism, structural criticism from the author's argument and out discursive criticism from the perspective of the Iranian-Islamic intellectual tradition. Among other defects of the book, we can mention its writing and editing defects.

Keywords: Lie, Free Will, Physicalism, Reductionism, Internal Logic Paradox, Structural Criticism, Out Discursive Criticism.

Extended abstract

We all deal with phenomena in life that we need to make value judgments them. Sometimes finding a reasonable basis for these judgments involves us in questions that have obvious philosophical/scientific aspects. Lies and free will are among these phenomena that humans are always involved in, both in the individual dimension and in the social dimension. In this context, the book "*Lies / Free Will*" is important and it has suggested the examination of two key and important questions; 1) What is the phenomenon of lying and how can its functional mechanism be controlled? 2) Does man have free will to remain loyal to moral duties? In analyzing the phenomenon of lying, the author expresses his point of view from a philosophical point of view, emphasizing the consequences of an action (the badness of the result of a lie). This means that the result of a human reaction in the field of action has priority and superiority over biological neuro-action. What's more, he adopts a naturalistic (scientific-empirical) attitude in examining the phenomenon of free will. However, the results of his scientific-philosophical investigations and results that the book is caught in the trap of determinism/ontological reductionism in terms of content and method in the field of epistemological hierarchy of science. He belongs to the incompatibilist/determinist school of thought. It seems that the author's integrated (philosophical/scientific/atheistic) approach carries a kind of internal logic paradox. To investigate and analyze this paradox, the methodological/critical approach of the authors of the article is beyond the two approaches of incompatible belief and compatible belief. It seems that traces of this approach can be found in John Searle's intellectual system which has a psychological, scientific, and philosophical basis. The mentioned approach has been adopted to have a high persuasive and explanatory power. In fact, this intellectual attitude simultaneously scrutinized several important factors in the formation of human actions. Paying attention to the biological nerve that determines the

causes of the force of our will, the role of consciousness and language in the social context that is related to moral responsibility are among the strengths of this approach. According to Searle attitude, all human actions cannot be considered only by prior factors and under the influence of physiological determinism, but by the interaction and confrontation between three factors such as prior causes, reasons for action, and desire to act all actions. Harris' determinism approach was examined not only from the perspective of Western thought, but also from the perspective of Iranian and/or Islamic intellectual tradition. What can be discussed as a solution is that the author, in explaining his argument, instead of emphasizing only the philosophical approach in explaining the phenomenon of lying and adopting a naturalist approach in examining the phenomenon of free will, turned to accept the subjective/objective dialectical approach, and presented a more coherent and structured analysis and explanation. This dialectical approach can be expressed as follows: although our intentions precede our decisions and actions, there is no need to pay attention to the origin of their formation to the extent that they are used as a basis for analysis. In fact, no matter how our intentions are influenced by any factor until they come to the fore in the field of action, no criterion can be imagined to measure them in a good or bad frame. On the other hand, the dialectical approach while paying attention to the influence of the mind on the object and vice versa also refers to the role of environmental factors. As a conscious being, although man uses his inner driving forces, he is also present in an environment for action. Paying attention to this approach could moderate Harris's idealistic attitude toward the phenomenon of lies and his radical determinism approach to free will.

Bibliography

- Aristotle. (1991). *Rhetoric* (W. Rhys Roberts, Trans.). New York, NY: Dover Publications.
- Bok, Sissela (2021), *Lying*, translated by Ahad Aliqolian, Tehran: Nashrenow Farhang Publishing.
- Bruce, Michael and Barbone, Steven (2019), *Just the argument, 100 of the most important arguments in western philosophy*, translated by Meisam Mohammad Amini, Tehran: Nashrenow Farhang Publishing with collaboration Asim Nashr.
- Chisholm, Roderick M. (1964). "Human Freedom and the Self", *The Lindley Lectures*, Department of Philosophy, University of Kansas. Reprinted in Watson 2003: ch. 1 and Pereboom 2009a: ch. 14.
- Clothier, Peter, (2016). "'Waking Up', by Sam Harris: A Book Review" *Huffington Post*.
- Deleuze, Gilles (2022), *Nietzsche and Philosophy*, translated by Adel Mashayakhi, 9th edition, Tehran: Nei Publishing.
- Dennett, D. C. (2003) *B/I*. New York: Penguin UK.

- Dyer, Wayne (2017), *The Power of Will*, translated by Mitra Mir Shekar, Tehran: Parse.
- Ekman, Paul (2014), *Lies are the head of all evils*, translated by Nagin Keshawarzian, Tehran: Derakhshan Ayandeh Publications.
- Fazel, S. A., Sadeghi, M., & Zare Ganjaroodi, M. (2021). Comparative Evaluation of Free Will in Muhammad Taqi Ja'fari and John Searle's View. *Journal of Philosophical Theological Research*, 23(87), 5 -30.
- Harris, Sam (2021), *lies/free will*, translated by Khashayar Dehimi, Tehran: Goman Publishing.
- Heidegger, Martin (2012), *Being and Time*, translated by Farhad Majidi, fifth edition, Tehran: Nei Publications.
- Hoffmann, T. (2020). *Free will and the Rebel Angels in medieval philosophy*. Cambridge University Press.
- Hosseini Beheshti, Seyed Mohammad (2008), *The Role of Freedom in Children's Education*, 5th Edition, Tehran: Boqeh Publishing.
- Hosseini Beheshti, Seyed Mohammad et al. (2006), *Knowledge of Islam*, Tehran: Boqeh Publishing.
- Jafari, Mohammad Taqi (2012), *Islamic mysticism*, (2nd edition), Tehran: Allamah Mohammad Taqi Jafari Institute for editing and publishing works.
- Jafari, Mohammad Taqi (2014), *Predestination and Free Will*, (8th edition), Tehran: Allameh Mohammad Taqi Jafari Institute for Compilation and Publishing.
- Javadi Abhari, Ehsan (2009), *freedom and free will: A review of Robert Kane's opinions*, *Philosophical Research*, No. 18, pp. 69-97.
- Kant, Immanue.(1949). "On a Supposed Right to Lie from Altruistic Motives", in *Critique of Practical Reason and Other Writings in Moral Philosophy*, ed. and trans: Lewis White Beck, Chicago: University of Chicago Press.
- Khaksari Renani, Arash and Mousavi Karimi, Mir Saeed (2015), *review and criticism of Daniel Dennett argument in agreement with compatibilism*, *Hikmat and Philosophy Quarterly*, year 12, number2.
- Moazzami Jahromi, Ali (2009), *lies in Kant's philosophy; Controversy between Kant and Constantin about the right to know the truth*, two scientific quarterly journals of Existence and Knowledge, No. 1.
- Nietzsche, Friedrich (2015), *Love most of all what you want*, translated by Seyyed Javad Sadr, third edition, Tehran: Negha Publishing.
- O'Connor, Timothy and Franklin, Christopher.(2022). "Free Will: libertarianism , in; Stanford Encyclopedia of Philosophy" , available at: <http://Plato.Stanford.edu/entries//libertarianism/>.
- Paul, Jaco (2017), *The Power of Will*, translated by Iraj Mehraban, Tehran: Qoqnoos Publishing.
- Philosophy" , available at: <http://Plato.Stanford.edu/entries/Compatibilism/>.
- Plato (2013), *Republic*, translated by Shahram Paydar, Tehran: Hermes Publications.
- Rahimian, Mohammad (2015), *Examination of free will in Islamic philosophy*, *Quarterly Journal of Qur'an and Hadith Studies Safineh*, year 13, number 52, pp. 78-97.

191 Abstract

Searle, John (2012), *Biological agency and nerve, reflections on free will, language and political power*, translated by Mohammad Yousefi, Tehran: Qoqnoos Publications.

Searle, John (2018), *Rationality in Action*, translated by Hassan Hashmati, first edition, Tehran: Tarhenow Publishing.

Stephens Davidowitz Seth (2022), *All Lies*, translated by Rihana Abdi, Tehran: Goman Publishing.

Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein (2013), *Principles of Philosophy and the Method of Realism*, Morteza Motahari's footnote, Tehran: Sadra Publishing.

The Stanford Encyclopedia of Philosophy (2022). "Arguments for Incompatibilism", Metaphysics Research Lab, Stanford University,
<https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/incompatibilism-arguments/>

This is Google's cache of <https://peoplepill.com/people/sam-harris/>. It is a snapshot of the page as it appeared on 5 Jan 2020.

van Inwagen, Peter (1983). *An Essay on Free Will*, Oxford: Clarendon Press.

Vihvelin, K. (2018). "Arguments for Incompatibilism. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Metaphysics Research Lab, Stanford University.
<https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/incompatibilism-arguments/>

در تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی؛ بررسی و نقد کتاب دروغ / اراده آزاد

سید یزدان هاشمی اصل*

محسن شکری**

چکیده

کتاب دروغ / اراده آزاد بررسی دو سؤال کلیدی و مهم را مطرح نظر قرار داده است؛ (۱) پدیده دروغ چیست و چگونه می‌توان مکانیسم کارکردی آن را کنترل نمود؟ (۲) آیا انسان، صاحب اراده آزاد است که به تکالیف اخلاقی وفادار بماند؟ نویسنده در تحلیل پدیده دروغ، دیدگاه خود را از منظری فلسفی، با تأکید بر پیامدهای منتج شده از یک عمل (بد بودن نتیجه دروغ) بیان می‌کند. بدین معنا که نتیجه واکنش انسانی در عرصه عمل بر کنش عصب زیست‌شناختی تقدم و برتری دارد. چه اینکه در بررسی پدیده اراده آزاد، نگرشی طبیعت‌گرایانه (علمی - تجربی) اتخاذ می‌کند؛ بدین معنا که بر تقدم کنش زیست‌شناختی بر نتیجه واکنش انسانی در عرصه عمل، اصرار می‌ورزد. نوشتار حاضر، ضمن معرفی دقیق و تفصیلی این کتاب، در تلاش است تا اثر را از حیث ساختاری، محتوایی، شکلی و روش‌شناختی مورد بازخوانی انتقادی قرار دهد. بررسی‌های نوشتار حاضر نشان می‌دهد، نویسنده به عنوان یک فیلسوف غیرسیستماتیک، توانسته ایده اصلی خود را به شکلی نسبتاً منسجم پردازش نماید؛ اما نتایج حاصل از بررسی‌ها و تأملات علمی - فلسفی وی گواه این دارد که کتاب از نظر محتوایی و روشی در دام جبرگرایی / تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی در حوزه سلسله‌مراتب معرفتی علم گرفتار شده است. به نظر می‌رسد رویکرد تلفیقی (فلسفی / علمی / الحادی) نویسنده، حامل نوعی پارادوکس منطقی

* دانشجوی دکتری علوم سیاسی (اندیشه‌های سیاسی)، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، ایران،

ahashemiasl69@gmail.com

** دانشجوی دکتری علوم سیاسی (مسائل ایران)، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، ایران (نویسنده

مسئول)، shokrim797@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۱

درونی است. این پارادوکس در چارچوب دو گونه نقد، نقد ساختاری از بطن استدلال نویسنده و نقد برون‌گفتمانی از منظر سنت فکری ایرانی-اسلامی مورد واکاوی قرار خواهد گرفت. از دیگر نقایص کتاب می‌توان به ایرادات نگارشی و ویرایشی آن اشاره کرد.

کلیدواژه‌ها: دروغ، اراده آزاد، فیزیکالیسم، تقلیل‌گرایی، پارادوکس منطق درونی، نقد ساختاری، نقد برون‌گفتمانی.

۱. مقدمه

همه ما در زندگی با پدیده‌هایی سروکار داریم که نیازمند داوری ارزشی در باب آن‌ها هستیم. یافتن مبانی معقول، برای این داوری‌ها، گاهی ما را درگیر پرسش‌هایی می‌کند که جنبه‌های فلسفی/علمی آشکاری دارند. دروغ و اراده آزاد از جمله این پدیده‌ها هستند که انسان همواره هم در بعدی فردی و هم در بعد اجتماعی درگیر آن‌هاست. دروغ، مفهومی پیچیده و چند وجهی است که در حوزه‌های اخلاقی، فلسفی و جهان‌بینی رئالیستی مطرح است و به عنوان یکی از پدیده‌های اجتماعی در چارچوب عدم انطباق بین کردار و واقعیت تعریف شده است. پدیده‌ای که در فلسفه کلاسیک و جدید غرب نیز بسیار مورد مذاقه بوده است.

افلاطون در کتاب جمهوری دروغ را نوعی آلودگی تلقی می‌کند که انسان را از شناخت واقعیت‌ها محروم می‌کند (افلاطون، ۱۳۹۲: ۳۳۵-۳۳۱). ارسطو در کتاب رتوریک، مفهوم دروغ را در بخش دوم کتاب اول، بر اساس نحوه استفاده از زبان در تأثیرگذاری بر عقاید مورد نظر داشته است. وی به تأثیرات مخرب دروغ بر اعتماد افراد و از تأثیرات مثبت صداقت و راستگویی در برقراری روابط بین افراد، تأکید دارد؛ چه این‌که دروغ گفتن را در شرایطی که می‌تواند منجر به نزدیک‌تر شدن افراد شود، توصیه می‌کند (ارسطو، ۱۹۹۱: ۱۳۵). همچنین، نیچه در کتاب "از همه بیشتر چیزی را که می‌خواهی، دوست داشته باش" در بررسی پدیده دروغ معتقد است که دروغ یکی از نمادهای ضعف انسان است (نیچه، ۱۳۹۵: ۴۹-۴۲). اما اراده آزاد چیست؟

مفهوم اراده آزاد هم مانند مفهوم دروغ، چند وجهی و به نظر مناقشه‌برانگیز است. بررسی پدیده اراده در حوزه‌های فلسفه و روانشناسی مورد توجه بیشتری قرار گرفته است. اراده آزاد در علوم رفتاری و عصب‌شناسی به معنای توانایی فرد برای انتخاب و تصمیم‌گیری تعریف شده است. این مفهوم از منظر فلسفی مبتنی بر نوعی توصیف و تفسیر حضور انسان در هستی متعلق به اوست؛ همانگونه که هایدگر در کتاب "هستی و زمان" به بررسی اراده آزاد پرداخته و

در تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی؛ ... (سید یزدان هاشمی اصل و محسن شکری) ۱۹۵

وجود آن را یکی از شرایط لازم برای وجود انسان و شرط تحقق دازاین معرفی نموده است (هایدگر، ۱۳۹۱: ۹۲-۸۶).

پرواضح است فلسفیدن درباره مسائلی از قبیل کنش‌های انسانی مانند دروغ‌گویی، صداقت و ...، نتایج برآمده از آن کنش‌ها (کیفیت ابژکتیو امور در چارچوب خوب و بد)، اراده آزاد (در چارچوب جبر و اختیار به عنوان محرک و انگیزه عمل)، ناشی از نگرانی در باب مسئولیت اخلاقی است. به زعم ویولن، پدیده مسئولیت اخلاقی، داشتن اراده آزاد یا عدم وجود آن را از دو جهت مناقشه‌برانگیز می‌سازد: الف) اگر بر عدم وجود اراده آزاد تاکید کنیم، چیزی که در رویکرد جبرگرایی مشهود است، داشتن مسئولیت اخلاقی محلی از اعراب ندارد. ب) اگر ادله‌ای برای اثبات اراده آزاد داشته باشیم مهم است که سؤالات مربوط به اراده آزاد از قبیل این‌که آیا از آن بهره می‌بریم، چه مقدار از آن را در اختیار داریم، آیا با جبرگرایی سازگار است یا خیر، می‌تواند از سؤالات مربوط به مسئولیت اخلاقی، متمایز باشد (Vihvelin, 2003). این مهم بطور ویژه، زمینه را برای صورت‌بندی دیدگاه‌های متفاوت و متعارض در بررسی پدیده اراده آزاد در حوزه‌های علوم اعصاب و علوم رفتاری فراهم ساخته است.

سام هریس از جمله محققان علوم اعصاب است که در پرتو رویکرد علمی / فلسفی کوشیده پرسش‌های قابل‌تاملی را در زمینه پدیده دروغ و اراده آزاد مطرح و سازوکار آن را تشریح نماید. پرسش‌هایی از این دست: دروغ چیست و چه تاثیری بر فرد و جامعه می‌گذارد؟ از چه مکانیسم‌کنترلی می‌توان برای جلوگیری از دروغ‌گویی استفاده نمود؟ آیا انسان صاحب اراده آزاد است؟ دروغ و اراده آزاد چه ارتباطی با هم دارند؟ دروغ و اراده آزاد چه ارتباطی با مسئولیت اخلاقی دارند؟. این نوشتار ابتدا پیشینه‌ای مختصر از تحقیقات انجام گرفته در حوزه دروغ و اراده آزاد را مطرح سپس به معرفی مولف، بررسی خاستگاه اثر و نقد شکلی - محتوایی اثر می‌پردازد.

۲. پیشینه پژوهش

روشن شدن جایگاه اثر حاضر در بحث «دروغ و اراده آزاد» در بین آثار موجود در زمینه دروغ و اراده آزاد، مستلزم تصویری کلی از آثار موجود پیرامون پرسش‌های مذکور و واکاوی رویکردهای مرتبط با آن است. در این بین می‌توان به آثار زیر اشاره کرد:

سرل (۱۳۹۲) در اثری متفاوت «اختیار و عصب زیست‌شناختی تاملاتی درباره اراده آزاد و قدرت سیاسی» با رویکردی فلسفی، انسان‌شناسانه و زیست‌شناختی، به تحلیل کنش‌های انسان می‌پردازد که تمامی این کنش‌ها نمی‌توانند صرفاً توسط عوامل پیشینی و تحت تاثیر جبر فیزیولوژی اتفاق بیفتند، بلکه تعامل و تقابل میان عوامل سه‌گانه‌ای چون علل پیشینی، دلایل عمل و میل به عمل، همه کنش‌های انسان را صورتبندی می‌کنند.

هافمن (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان «اراده آزاد و فرشتگان شورشی در فلسفه قرون وسطی» به بررسی اراده آزاد در اندیشه قرون وسطی می‌پردازد. متفکران قرون وسطی عموماً معتقدند که اراده آزاد به معنای وسیع و محدود علاوه بر بررسی مبدأ اعمال، به توانایی انتخاب از میان گزینه‌ها نیز نیاز دارد. به زعم آنها مسئولیت اخلاقی نه تنها منبع، بلکه آزادی عمل را نیز پیش‌فرض می‌گیرد.

اکمن (۱۳۹۳) در اثر خود تحت عنوان «دروغ سرآمد تمام بدی‌ها» از چشم‌انداز رفتارشناسی، انسان‌شناسی و روانشناسی، پدیده دروغ را تحلیل می‌کند. در این اثر نویسنده حق انتخاب در دروغ‌گویی، خودفریبی و از پیامدهای آن برای خود و دیگری صحبت به میان می‌آورد.

استیونز و ویتس (۱۴۰۱) در اثری متفاوت «همه دروغ می‌گویند» دروغ در بستر فناوری‌های انقلاب چهارم صنعتی و عصر کلان داده‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهند. این دو نشان می‌دهند که در دنیای امروز، چگونه کلان داده‌ها دانش اجتماعی ما را شکل می‌دهند.

بوک (۱۴۰۰) در کتاب «دروغ‌گویی»، دروغ را از منظر فلسفی مورد بررسی قرار داده است و ضمن بررسی توجیه‌های دروغ، پیامدهای دروغ‌گویی را برمی‌شمرد. در بحث اراده نیز آثاری وجود دارد؛ مانند ژاکو (۱۳۹۷) «قدرت اراده» که از منظری روانشناختی پدیده اراده در انسان را مورد بررسی قرار داده و پیشنهادهایی برای تقویت اراده ارائه می‌دهد.

دایر (۱۳۹۷) در کتاب «قدرت اراده» اراده را به عنوان نیرویی در جهان مورد تحقیق و بررسی قرار داد که امکان تحقق عمل آفرینش را میسر می‌سازد. این کتاب، اراده را نه به عنوان چیزی که شما دارید بلکه به عنوان انرژی و نیرویی که شما بخشی از آن هستید مورد کندوکاو قرار می‌دهد.

علامه جعفری (۱۴۰۰) در کتاب «جبر و اختیار» به ملاحظه جبر و آزادی از جنبه طبیعی، ملاحظه جبر و اختیار از جنبه ماورای طبیعی و ملحقات جبر و اختیار می‌پردازد. از دیگر مطالب مطروحه در اثر حاضر: ویژگی‌های اراده، میل و اراده، فرق اراده و تصمیم است. از

در تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی؛ ... (سید یزدان هاشمی اصل و محسن شکری) ۱۹۷

آنجا که این بحث در علوم گوناگونی از جمله فلسفه، کلام و مباحث انسان‌شناسی مورد دقت و بررسی قرار می‌گیرد، به نظر می‌رسد این اثر از جامعیت بیشتری در میان تالیفات اسلامی برخوردار است چراکه همزمان از رویکردهای فلسفی و متافیزیکی بهره می‌برد.

در سنت فکری و فلسفی ایرانی / اسلامی سایر متفکرانی چون محقق سبزواری در تالیفات شرح "الأسماء الحسنی و الهدایه فی الأصول"، ملاصدرا در "حکمت متعالیه و المبدأ و المعاد"، علامه طباطبایی در "نهایه الحکمه" و علامه نائینی در "فوائد الاصول"، شهید مطهری در "انسان و سرنوشت"، بهشتی در "شناخت اسلام" به مسئله جبر/اختیار و اراده از منظر فلسفی و فقهی پرداخته‌اند که نگارندگان از ذکر این تالیفات در این بخش صرف نظر می‌نمایند و می‌کوشند در بخش نقد برون‌گفتمانی روش الحادی / جبرگرایی از این سنت فکری بهره برند.

۳. معرفی مولف

ساموئل بنجامین هریس (Samuel Benjamin Harris)، در نهم آوریل سال ۱۹۶۷ در لس آنجلس متولد شد. وی دوره لیسانس خود را در دانشگاه استنفورد در رشته فلسفه به اتمام رساند. مدرک دکتری خود را در رشته علوم اعصاب از UCLA دریافت نمود. تز وی با عنوان "چشم‌انداز اخلاقی: چگونه علم می‌تواند ارزش‌های انسانی را تعیین کند" نگاشته شد. هریس بیش از ۳۰ سال مدیتیشن را تجربه و با بسیاری از معلمان مدیتیشن تبت، هند و برمه، همکاری داشته است و برای هر کسی که می‌خواهد یاد بگیرد که در یک زمینه علمی و مدرن مراقبه کند، دوره بیداری را تاسیس نمود. تالیفات وی عبارتند از: پایان ایمان (The End of Faith) در سال ۲۰۰۴ جایزه پن را دریافت نمود، نامه به یک ملت مسیحی (Letter to a Christian Nation)، چشم‌انداز اخلاقی (The Moral Landscape)، اراده آزاد (Free Will)، دروغ گفتن (Lying)، بیدار شدن؛ راهنمایی برای معنویت بدون مذهب (Waking Up: A Guide to Spirituality Without Religion)، اسلام و آینده دگراندیش‌پذیری (Islam and the Future of Tolerance: A Dialogue). هریس به عنوان یکی از داعیان مکتب آنتیسم همراه با ریچارد داوکینز (Richard Dawkins)، کریستوفر هچنز (Christopher Hitchens) و دانیل دنت (Daniel Dennett) معرفی شده است. به زعم وی، علم می‌تواند به مشکلات اخلاقی پاسخ و به بهزیستی انسان کمک نماید. مکتوبات و سخنرانی‌های عمومی وی، طیف گسترده‌ای از موضوعات را شامل می‌شود: علوم اعصاب، فلسفه اخلاقی، دین، تمرین مراقبه، خشونت انسانی، عقلانیت. او بر این مسئله تمرکز کرده است که چگونه درک فزاینده‌ای از خود و جهان در حال تغییر داشته باشیم و اینکه احساس ما

در باب چگونگی زندگی، چگونه می‌تواند شکل بگیرد (برگرفته از سایت: <https://www.peoplepill.com/>).

۴. معرفی اثر

کتاب «دروغ گفتن / اراده آزاد» (Lying/ Free will)، (۲۰۱۲) از سام هریس نویسنده آمریکایی، در قالب دو رساله مجزا، نگاشته شده است. نشر گمان، دو رساله را در قالب یک کتاب واحد، جمع‌آوری و برای نخستین بار در سال ۱۳۹۳، در قطع پالتویی، با شمارگان ۱۳۰۰ منتشر کرده است. ترجمه اثر، توسط خشایار دیهیمی صورت پذیرفت. کتاب، تا سال ۱۴۰۰ چاپ هشتم را از سر گذراند. در واقع، دهمین کتاب، از مجموعه تجربه و هنر زندگی، در انتشارات گمان، به‌شمار می‌رود. ساماندهی اثر در دو بخش به شرح زیر است:

۱.۴ بخش اول: دروغ

نویسنده در این بخش، مسائلی پیرامون پدیده دروغ را مورد بررسی قرار می‌دهد، اینکه اگر فرد، دروغ بگوید چه چیزی در انتظار اوست، اگر دروغ نگوید، می‌تواند به چه چیزی دست یابد. مهم‌ترین عناوین این بخش به اختصار، عبارتند از: دروغ چیست؟ / آئینه صداقت / دو جور دروغ / دروغ‌های بزرگ و مصلحت‌آمیز. در جان کلام این بخش، مسئله دروغ، به این معنا که چه زاوایای پیدا و پنهانی دارد و تمامی آثار آن که در جزئی‌ترین امور می‌تواند صدماتی به روابط شخصی و اعتماد عمومی وارد سازد، بیان می‌شود. هریس در این گفتار، دروغ، بی‌اعتمادی و غیرقابل اعتماد بودن را در عملی واحد خلاصه می‌کند. دروغ هم ناتوانی از فهم دیگران است هم بی‌اشتیاقی به فهمیده شدن. دروغ گفتن نوعی پس‌نشستن از ایجاد رابطه در سطح خرد (فردی) و کلان (اجتماعی و سیاسی) است. بی‌صداقتی ما نه تنها بر تصمیمات دیگران تاثیر می‌گذارد، بلکه غالباً معین می‌کند اساساً چه تصمیم‌هایی می‌توانند بگیرند (هریس، ۱۴۰۰: ۲۲-۵۸).

۲.۴ بخش دوم: اراده آزاد

نویسنده در این بخش به بررسی مسئله اراده آزاد می‌پردازد. این بخش از کتاب با سئوالاتی همچون آیا ما واقعا آزاد هستیم و اختیار انجام هر چیزی را داریم؟. اگر ما اراده آزاد نداشته

باشیم، چه می‌شود؟، آغاز می‌شود. این بخش به اختصار، شامل فصل‌هایی به این شرح است: منشاهای ناخودآگاه اراده / علت و معلول / انتخاب‌ها و نیات / مسئولیت اخلاقی. بخش دوم تصریح می‌کند که اراده آزاد، اندیشه‌ای است انتزاعی با نویدهای بسیار. اندیشه اراده آزاد از تجربه حسی ما برمی‌خیزد. در واقع دسترسی به پس‌زمینه‌ی اعمال‌مان، می‌تواند این امکان را به ما بدهد که در زندگی در مسیر هوشمندانه‌ای پیش رویم هر چند که می‌دانیم فرمان پیش‌ران ما دست ما نیست. نویسنده تصریح می‌کند که اراده آزاد، یک توهم، چیزی بیشتر یا کمتر از آن است. خواسته‌ها و اراده ما توسط ما ساخته نمی‌شوند. فکرها و نیات ما توسط علل پس‌زمینه‌ای ساخته می‌شوند که هیچ آگاهی در مورد آنها نداریم (هریس، ۱۴۰۰: ۸۴-۶۶).

۵. خاستگاه فکری اثر

«دروغ و اراده آزاد» یکی از شایع‌ترین جنبه‌های زندگی همه‌ی انسان‌هاست؛ جنبه‌ای بسیار تأثیرگذار که کمتر مورد گفت‌وگو و ارزیابی قرار گرفته است. این پدیده‌ها بخاطر تأثیرشان بر افراد و زندگی اجتماعی، همواره مورد بحث بوده‌اند. در این راستا، اندیشمندانی با بن‌مایه‌های فکری متفاوت به طرح پرسش‌های کلیدی همچون دروغ چیست؟ چه پیامدهایی دارد؟ اختیار چیست؟ مبنای اعمال و کنش‌های انسانی چیست؟ پرداخته‌اند. هریس از جمله این اندیشمندان است که ایده مرکزی خود را که عمدتاً برخاسته از تجربه زیسته‌اش بوده با بن‌مایه‌های فلسفی/ علمی/ تجربی و البته الحادی پرورش و پردازش می‌کند.

دروغ، هریس را می‌توان از جمله متفکرانی قلمداد کرد که فلسفه را از حالت انتزاعی خارج و بدین‌سان به دنبال هموارکردن راه زندگی بهتر برای انسان در حیات فردی و اجتماعی از طریق زیست‌تجربی خود است. آنچه نویسنده را ترغیب نمود تا به نگارش اثری در زمینه دروغ (بخش اول کتاب) روی آورد سمینار «آنالیست اخلاقی» بود که تحت تأثیر آن پرسش از دروغ به عنوان یکی از قدرتمندترین تاملات فلسفی، به یک دغدغه مسئله‌محور تبدیل شده و از این دریچه است که دروغ را به عنوان یک پدیده آسیب‌زا در روابط اجتماعی و در روابط با دیگران معرفی می‌کند (هریس، ۱۴۰۰: ۱۶-۱۵). در بحث اراده آزاد هریس در قامت یک طبیعت‌گرای فیزیکی‌لیست با رویکردی جبرگرا ظاهر می‌شود. در واقع، او در زمره اندیشمندانی قرار می‌گیرد که به روش‌های علمی و شناختی (علوم رفتاری) برای حل مسائل فلسفی، اخلاقی، دینی و سیاسی می‌پردازند (Clothier, 2016). براین مبنای فارغ از تفکرات متافیزیکی‌ال از منظر هستی‌شناسی و روش‌شناختی، بنیان تحلیل اراده آزاد در انسان را قوانین طبیعت و ابزارهای

تجربی - حسی قرار می‌دهد (خاکساری‌رنانی و موسوی‌کریمی، ۱۳۹۵: ۲۴). او بر آن است که ذهن آدمی، چیزی جدای از مغز نیست؛ حالات ذهنی مانند احساسات، افکار و ... مبتنی بر روابط علت و معلولی موجود در مغز تبیین می‌شوند (Dennett, 2003:1). می‌توان اذعان کرد هریس پدیده دروغ را با یک رویکرد فلسفی، و اراده آزاد را در مقام یک متفکر فیزیکالیست و متخصص نورساینس، تحلیل می‌کند.

۶. ارزیابی انتقادی اثر

۱.۶ نقد شکلی و صوری

- در بحث جامعیت صوری اثر، طرح روی جلد، مناسب و هم‌نوا با موضوع محوری آن است. با بررسی سایر آثار منتشره از این انتشارات و مجموعه هنر و زندگی مشخص شد که به نوعی این مجموعه، الگو مشابهی را در طراحی روی جلد مورد نظر دارد. کاغذ مورد استفاده و کیفیت جلد (شومیز) مطلوب به نظر می‌رسد. نگاشته پشت جلد، مناسب اما گویای ایده مرکزی کل کتاب نیست و فقط یک بخش را که دروغ هست، پوشش می‌دهد در حالی کتاب دو بخش جدا و مجزا دارد. عنوان انگلیسی کتاب در پشت جلد قید نشده است. کتاب دارای پیشگفتار و سخن سرپرست مجموعه یعنی خشایار دیهیمی است و به معرفی آبخورهای فکری مولف نظر ندارد. فهرست مطالب کامل نیست. این کتاب از دوبخش تشکیل شده است. بخش اول، دروغ و بخش دوم، اراده آزاد. عناوین و موضوعات فرعی این دوبخش در قسمت ماقبل مقدمه کتاب بیان شده، این در حالی است که مرسوم و بهتر است که عناوین فرعی ذیل هر بخش از کتاب در فهرست مطالب با ذکر صفحه قید شود؛ این مورد توسط انتشارات و مترجم رعایت نشده است.

- نثر به کار رفته در ترجمه اثر، ساده و منسجم است. به نظر می‌رسد، مترجم محترم، معادل اصطلاحات و عبارات فلسفی را، جهت عامه فهم بودن پیام نویسنده، به کار گرفته است. مطالب ترجمه شده، زیبا و پرکشش هستند. انتقادی که شاید بتوان مطرح کرد عبارتند از: (۱) بطور ویژه در بخش اول که مربوط به بررسی پدیده دروغ است، الگوی نگارشی ترجمه متن، رسمی و آکادمیک به نظر نمی‌رسد و به شیوه‌ای عامیانه، بیان شده است؛ چه اینکه ترجمه متن مربوط به بخش دوم (اراده آزاد) از ترجمه مناسب‌تر، روان و رسمی بهره می‌برد. (۲) همچنین منابع مورد استفاده مولف، در ترجمه

در تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی؛ ... (سید یزدان هاشمی اصل و محسن شگری) ۲۰۱

فارسی کتاب بیان نشده است (در نسخه انگلیسی رساله دروغ که در ۲۲ صفحه تدوین شده است، در بخش یادداشت‌ها که از صفحه ۲۱-۲۲ را شامل می‌شود، ۱۱ مورد از منابع مورد استفاده مولف ذکر گردیده است. همچنین در نسخه انگلیسی رساله اراده آزاد که در ۵۹ صفحه تدوین شده، در بخش یادداشت‌ها که از صفحه ۴۷-۵۰ را شامل می‌شود، ۲۲ مورد از منابع مورد استفاده مولف ذکر شده است؛ حال در نسخه ترجمه شده به زبان فارسی (چاپ هشتم)، هیچکدام از منابع مورد استفاده مولف بیان نشده است.

- اغلاط چاپی در اثر کمتر دیده می‌شود. با این حال، در برخی از صفحات به مواردی برخورد می‌کنیم که کلمات روی هم نوشته شده، فاصله و نیم‌فاصله‌ها رعایت نشده است: صفحه ۱۵ سطر یازدهم «من را» صحیح است، صفحه ۱۶ سطر ششم «فضیلت‌مندانه»، همین صفحه سطر یازدهم «به خاطر نمی‌آورم» آورده شود، صفحه ۱۷ سطر آخر «طرف مقابل‌مان» آورده شود، صفحه ۱۹ سطر یازدهم «خویشاوندان‌مان» صحیح است، صفحه ۲۲ سطر سوم «تعاملات و رویارویی» آورده شود، صفحه ۲۶ سطر اول «تعداد کمی» مناسب است، صفحه ۴۲ سطر هفتم «بسیاری» آورده شود، همین صفحه سطر یازدهم به جای «حداقل اقلش»، «دستکم» آورده شود، صفحه ۴۳ به جای «سر و گوش آب دادن»، «تفحص کردن» آورده شود، صفحه ۵۰ سطر هفتم به جای «ماها»، «ما» مناسب‌تر است، صفحه ۵۸ سطر دوم به جای «شکل‌های»، «اشکال» جایگزین شود، صفحه ۷۴ سطر بیستم به جای «مهار کاملی»، «تسلط کامل یا استیلای کامل» آورده شود، صفحه ۸۲ سطر شانزدهم «می‌گذرد» آورده شود، همین صفحه سطر آخر برای روانی متن به جای «متوسع‌تر»، «وسیع‌تر» جایگزین شود.

۲.۶ نقد محتوایی

اساساً در زمینه نقد و بررسی نظام اندیشگی، مفسر هم در چارچوب نقد درونی/ساختاری/گفتمانی به دنبال تناقضات درونی استدلال و رویکرد حاکم بر متن است که از سوی مولف ارائه شده است و هم در راستای نقد بیرونی/بیرون‌گفتمانی، از منظر جهت‌گیری خاص خود که می‌تواند مبتنی بر رویکرد علمی خاص، علقه‌های ایدئولوژیکی و فرهنگی یا گرایشات متافیزیکی باشد، اثری را مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد. در این مقاله رویکرد انتقادی نگارندگان متمرکز بر این دو گونه نقد است. چه اینکه در این زمینه از آراء اندیشمندان غربی در

تحلیل نقصان‌های رویکرد جبرگرایی، تقلیل‌گرایی/ فیزیکیالیستی حاکم بر اثر بهره خواهیم برد. ابتدا دو جریان فکری عمده در تبیین اراده آزاد را مطرح می‌کنیم سپس در راستای فراروی از این دو جریان، رویکرد انتقادی نگارندگان را تشریح می‌نماییم.

۱.۲.۶ نقد درونی/ساختاری/گفتمانی

۱.۱.۲.۶ تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی/ فیزیکیالیسم: عیان پارادوکس منطق درونی

آنچه امروزه به عنوان دغدغه‌ای فلسفی مطرح است، این است که در رابطه انسان با جهان بیرون و قوانینی که این رابطه را صورتبندی می‌کنند، چه رویکردهای علمی شکل گرفته است. به همین جهت، انسان و متعلقات او مانند اراده آزاد، اختیار و جبر علی، در فلسفه انسان‌شناسی غرب، به عنوان مفاهیمی بنیادین، در کانون فلسفه‌ورزی قرار گرفته است. در مواجهه با این مسئله که مبنای اعمال و کنش‌های انسانی چیست؟ دو جریان عمده و البته متعارض ظهور کرده است: (۱) ناسازگارگرایی (۲) سازگارگرایی (تمدن‌فرد، ۱۳۹۹: ۱۲۳).

ناسازگارگرایان، بر عدم سازگاری میان جبرعلی و اراده آزاد تاکید دارند. این رویکرد به سه نحله فکری تقسیم می‌شود: (۱) ناسازگاران غیرعلی: نظریه غیرعلی اراده آزاد، نظریه‌ای است که بر اساس آن، افعال آزاد، از چیزی ناشی نمی‌شوند و همچنین نیازی به ساختار علی درونی ندارند. اختیارباوران غیر علت و معلولی، معتقدند ما اراده یا انتخاب خود را صرفاً به دلیل اینکه از آن ماست و در ما رخ می‌دهد، کنترل می‌کنیم، ما نوع خاصی از علیت را در ایجاد آن، اعمال نمی‌کنیم؛ در عوض، این یک رویداد ذاتا فعال است و کاری است که انجام می‌دهیم. ممکن است، تأثیرات علی بر انتخاب ما وجود داشته باشد، اما تقلیل دادن صرف علت وقوع یک پدیده، به علل جبری پیشینی، نادرست است. کارل ژینت و هیو مک کان، توسعه‌یافته‌ترین نظریه‌های غیرعلی اراده آزاد را ارائه کرده‌اند (O'Connor and Franklin, 2022). (۲) ناسازگارگرایان جبرگرا (تاکید بر تقدم علل پیشینی بر اعمال و کنش‌های انسانی) معتقدند، هر چیزی که رخ می‌دهد، نتیجه اجتناب‌ناپذیر قوانین طبیعت (جبر علی) است. اگر چنین است، پس هر کاری که عوامل انسانی انجام می‌دهند، از قوانین طبیعت سرچشمه می‌گیرد. اگر آنچه انجام می‌دهیم، صرفاً نتیجه قوانین طبیعت باشد، نمی‌توانیم کاری جز آنچه در نهایت انجام می‌دهیم، انجام دهیم. بنابراین به نظر می‌رسد، جبرگرایی مانع از آزادی کارگزاران انسانی در انجام کارهای دیگر می‌شود. همچنین، مانع از آن می‌شود که انسان‌ها منشأ اعمال خود باشند. برخی از

در تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی؛ ... (سید یزدان هاشمی اصل و محسن شکری) ۲۰۳

ناسازگاران، مستقیماً استدلال می‌کنند که جبر علی، مانع مسئولیت اخلاقی هم می‌شود. در حقیقت، جبرگرایی با اراده آزاد و مسئولیت اخلاقی ناسازگار است. (۳) ناسازگارگرایان معتقد به علیتِ فاعلی: متناسب با این رویکرد، ما تنها در صورتی می‌توانیم اختیار داشته باشیم که عامل - علت، باشیم. تیلور، کلارک و کین از مهم‌ترین نظریه‌پردازان این نحله فکری هستند (McKenna, 2019). اما رویکرد سازگارباوری چیست؟.

سازگارگرایی در دوران مدرن، توسط تجربه‌گرایانی چون هابز و هیوم توسعه یافت. در اوایل قرن بیستم تقویت شد. این رویکرد، راه‌حلی برای مشکل اراده آزاد، ارائه می‌دهد که به ناسازگاری مورد مناقشه فی‌مابین اراده آزاد و جبرگرایی مربوط می‌شود. در حقیقت، سازگارگرایی، این نظریه است که اراده آزاد با جبر سازگار است. مارتین فیشر، دانیل دنت و گری واتسون از مهم‌ترین صاحب‌نظران این نحله فکری هستند (McKenna, 2019).

سازگارگرایان، هم بر تاثیر علل پیشینی بر اعمال انسان (اراده، همراستا و همنوا با جبرعلی است) و هم بر وجود اراده آزاد در اعمال انسان تاکید دارند. باری به هر جهت، اراده آزادی که سازگارباوران مطرح می‌کنند، همان اراده آزادی نیست که مردم تصور می‌کنند. این نحله فکری معتقدند تا زمانی که اجبارهای درونی و بیرونی، نیت و عمل فرد را تحت الشعاع قرار ندهند، می‌توان گفت، انسان از اراده آزاد بهره‌مند است. بنابراین آنجا که مانعی وجود ندارد یا محدودیتی درونی و بیرونی در انجام ماعمال و کنش‌هایمان وجود ندارد اراده آزاد معنا می‌باید (جوادی ابهری، ۱۳۸۹: ۷). هریس در زمره ناسازگارگرایان جبرگرا قرار دارد.

رویکرد روش‌شناختی/انتقادی نگارندگان مقاله، فراسوی دو رویکرد ناسازگارباوری و سازگارباوری است؛ به نظر می‌رسد ردپای این رویکرد را می‌توان در قاموس فکری جان سرل که مبنایی روانشناختی، علمی و فلسفی دارد جستجو کرد. رویکرد مذکور به جهت برخورداری از قدرت اقناع‌کنندگی و تبیین بالا اتخاذ گردیده است. در واقع این نگرش فکری، همزمان چند عامل مهم در شکل‌گیری اعمال و کنش‌های انسان را مورد مذاقه قرار می‌دهد. توجه به عصب زیست‌شناختی که تعیین‌کننده علل جبری اراده ماست، نقش آگاهی و زبان در بستر اجتماعی که مربوط به مسئولیت اخلاقی است از نقاط قوت این رویکرد است. به زعم سرل، تمامی کنش‌های انسان را نمی‌توان صرفاً توسط عوامل پیشینی و تحت تاثیر جبر فیزیولوژی در نظر گرفت، بلکه تعامل و تقابل میان عوامل سه‌گانه‌ای چون علل پیشینی، دلایل عمل و میل به عمل، همه کنش‌های انسان را صورتبندی می‌کنند (سرل، ۱۳۹۲: ۹-۱۳).

استدلال سرل اینگونه صورتبندی می‌شود:

۱. لازمه وجود کنش‌های ارادی در انسان، آگاهی و خودآگاهی است. همان چیزی که در من تجربی (امر هستنده) بصورت غیر تجربی نمایان می‌شود؛ پس نه مادی است نه متافیزیکی است.
  ۲. این من تجربی یا موجود چون از نفس و جوهره ذاتی (غیر تجربی) بهره می‌برد می‌بایست قدرت سنجش عقلانی کنش‌های خود را داشته باشد.
  ۳. از آنجا که من تجربی وابسته با آگاهی و آگاهی وابسته به جوهره و نفس است پس نفس، رانه اصلی و انگیزه اصلی کنش‌ها و آگاهی‌های ماست.
  ۴. بنابراین می‌توان نتایج و کیفیت اعمالمان را که مبنای آنها نفس است، مورد داوری در چارچوب خوب، بد، مقصر و ... قلمداد کنیم و متناسب با کیفیت عمل، پاداش و تنبیه در نظر گرفته شود (سرل، ۱۳۹۸: ۱۲۸-۱۲۵). از این منظر می‌توان رویکرد جبری هریس را نقد و بررسی نمود. به شرح و بسط رویکرد جبرگرای هریس می‌پردازیم.
- هریس در بررسی اراده آزاد می‌کوشد نگرشی طبیعت‌گرایانه (علمی - تجربی) اتخاذ و بر اساس آن بر تقدم کنش زیست‌شناختی بر نتیجه واکنش انسانی در عرصه عمل، اصرار ورزد. او در قامت یک نوروساینتیست (محقق اعصاب) و نه نورولوژیست (پزشک اعصاب) با رویکرد فیزیکیالیستی با تاکید بر جبرگرایی / تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی، دیدگاه خود را درباره دروغ / اراده آزاد مطرح می‌سازد. ابتدا به مسئله اراده آزاد می‌پردازیم.
- به زعم هریس، مسئله این است که از منظر سویژکتیو، منشاء نیات ما، رازآلود به نظر می‌رسد. تا زمانی که، نیات ما در کنش‌هایی که انجام می‌دهیم عیان نشود، نمی‌توانیم بدانیم که آن نیت وجود داشته است یا نه. می‌توان گفت، ما آفریدگار افکار و اعمالمان نیستیم. واقعیت این است که، مبنای اراده آزاد با نیات اولیه که محرک عمل است، تعیین می‌شوند. داشتن اندیشه اراده آزاد، مستلزم داشتن دو توانایی است: ۱) از همه عوامل و چیزهایی که افکار، اعمال و آگاهی ما را می‌سازند مطلع باشیم؛ اما در عالم واقع چنین توانایی را نداریم. ۲) ما استیلای کاملی بر تمامی عوامل برساننده نیت‌ها و آگاهی‌هایمان داشته باشیم؛ یعنی عاملی که بر همه عوامل تاثیرگذار بر نیت و اعمالمان را دریابیم. همین مسئله، حامل پارادوکسی است که انگاره آزادی را زیر سوال می‌برد، زیرا از استیلای یک عامل برتر بر سایر عوامل سخن می‌گوید. مسلماً ما این توانایی‌ها را نداریم. بهتر است بگوئیم ما نمی‌توانیم در مقابل توفان خاستگاه

در تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی؛ ... (سید یزدان هاشمی اصل و محسن شکری) ۲۰۵

نیت‌هایمان که منجر به عمل‌مان می‌شود، مقاومت کنیم، چه اینکه در این توفان هم گم نمی‌شویم بلکه ما خود توفان هستیم (هریس، ۱۴۰۰: ۷۴-۷۳).

نویسنده تصریح می‌کند که اراده آزاد، یک توهم، چیزی بیشتر یا کمتر از آن است. خواسته‌ها و اراده ما توسط ما ساخته نمی‌شوند. فکرها و نیات ما توسط علل پس‌زمینه‌ای ساخته می‌شوند که هیچ آگاهی در مورد آنها نداریم و نمی‌توانیم مهارشان کنیم؛ پس آن‌گونه که فکر می‌کنیم آزادیم، آزاد نیستیم. در واقع منشا اعمال ما، نتیجه برخورد نورون‌های عصبی و الگوهایی است که در مغزمان ساخته و پرداخته می‌شوند. از نظر نویسنده باور به اینکه مغز ما، بنیان آزادی ماست با اصل اراده آزاد تعارض دارد؛ زیرا در نهایت انسان‌ها، عاملان آگاهی نیستند (هریس، ۱۴۰۰: ۸۴-۶۶).

در فلسفه سنتی واقعیت‌های بنیادینی مانند آگاهی، قدرت، زبان، اراده آزاد، اجتماع انسانی و اخلاق مورد توجه بوده است. حال، طبیعت‌باوری می‌کوشد این واقعیت‌های بنیادین را اموری مستقل نپندارد، بلکه آنها را کاملاً ناشی از طبیعت انسانی (جبرگرایی) قلمداد کند. به همین جهت، واقعیت‌های بنیادین حذف می‌شوند و تحت سیطره رابطه علت و معلوم طبیعت قرار می‌گیرند. در میان طبیعت‌باوران دو نحله فکری وجود دارد: ۱) مادی‌باوران که معتقدند، آنچه واقعیت‌های بنیادین خوانده می‌شوند، مانند تمامی متعلقات سوپراکنیو و ابژکتیو انسانی ... وجود ندارند اگر هم وجود دارند، وابسته به چیز دیگری هستند به همین خاطر رویکردی حذف‌گرا قلمداد می‌شوند، حتی حالات ذهنی را نادیده می‌گیرند. ۲) تقلیل‌باوران مانند نورولوژیست‌ها که معتقدند واقعیت‌های بنیادین، ناشی از فعل و انفعالات مغزی است اما حالات ذهنی را نمی‌توان نادیده گرفت، بلکه بر رازآلود بودن وجود آنها صحه می‌گذارند. به نظر می‌رسد دو رویکرد حذف‌گرا و تقلیل‌پذیر، محکوم به شکستند، زیرا همگی معتقد به انکار داده‌هایی هستند که حاصل تجربه ما بوده است (سرل، ۱۳۹۲: ۳۴-۳۲).

حال، هریس در مسئله‌شناسی و تبیین پدیده دروغ از رویکرد علمی فاصله می‌گیرد و رویکردی فلسفی اتخاذ می‌کند؛ رویکردی که مبتنی بر تقدم نتیجه واکنش انسانی در عرصه عمل بر کنش عصب زیست‌شناختی است. با واکاوی استدلال هریس در تدوین مسئله دروغ، این چرخش رویکردی قابل تأمل است.

از منظر هریس، دروغ، عبارتست از عامدانه دیگران را گمراه کردن، زمانی که دیگران، انتظار سخنی صادقانه از ما دارند. می‌توان گفت، هریس، رویکرد فلسفی خود را در باب دروغ، به شیوه کانتی بیان کرده است. از منظر کانت، گفتن حقیقت، وظیفه‌ای است که باید در مقابل

افرادی که حق برخورداری از حقیقت را دارند، ادا شود، حتی اگر نتیجه‌ای بسیار بد در انتظار فرد راستگو باشد. به بیان دیگر، من اگر دروغ بگویم، عملی علیه وظیفه اخلاقی انجام داده‌ام. دروغ‌گویی، می‌تواند، هم تعرض به حق فرد در مقام مسول اخلاقی خویشتن (فرد در برابر خود قرار می‌گیرد) و هم تعرض به حقوق دیگران باشد؛ بنابراین عملی نادرست علیه نظام بشریت بطور عام تلقی می‌شود (Kant, 1949: 347-348). برای کانت، اصل اول، آزادی است نه مصلحت، زیرا آزادی، وظیفه را، و وظیفه حق را نتیجه می‌دهد (معظمی جهرمی، ۱۳۸۹: ۱۲۰).

انتقادی که در اتخاذ رویکرد علمی - فلسفی هریس می‌تواند قابل بحث باشد، این است که به زعم وی، انسان تحت تاثیر فیزیولوژی‌اش عمل می‌کند، یعنی انسان، در اسارت فعل و انفعالات ذهن و مغزش قرار دارد، بنابراین اراده‌ای از خود ندارد. حال این سوال به ذهن متبادر می‌شود که چگونه می‌توان انسان به ظاهر مجبور را کاملاً از دروغ گفتن رها کرد؟ چنین به نظر می‌رسد، اگر انسانی دروغ می‌گوید، پس تحت تاثیر نورون‌های عصبی و فعالیت مغزی‌اش عمل کرده و نمی‌توان اعمال او را قضاوت کرد یا به صداقت و پرهیز از دروغ فرا خواند. البته می‌توان آن را کنترل نمود اما آیا می‌توان کارکرد مغز و برخورد نورون‌های عصبی او را هم دستکاری و متعادل ساخت، یا به نوعی شخصیت فرد را بازپروری کرد به گونه‌ای که به فردی سالم یا صادق تبدیل شود؟. به نظر می‌رسد، منطق حاکم بر رویکرد علمی / فلسفی هریس که در تلاش است، رویکردی هنجاری تجویز نماید، حامل نوعی پارادوکس منطق درونی است.

۲.۱.۲.۶ ابهام در رابطه اراده آزاد / آگاهی / مسئولیت اخلاقی

در قاموس فکری هریس، هیچ بخش بیرونی وجود ندارد تا بتواند فرد را به تصمیمی قادر سازد که جهان را به گونه‌ای دیگر ببیند. چرخش فکری هریس از جبرگرایی به رویکرد فلسفی در باب مسولیت‌های اخلاقی ناشی از تقدم نتیجه اعمال در عرصه اجتماعی بر جبر علی عصب زیست‌شناختی است. به نظر می‌رسد، تورفتگی سه مسئله اراده آزاد، آگاهی و مسولیت اخلاقی در اندیشه هریس منجر به وجود نوعی ابهام در دیدگاه او شده است و از این منظر قابل نقد و بررسی است. یکی از متفکرانی که مسئله کنش‌گری و کنش‌پذیری نیروهای درونی انسان را به گونه‌ای فلسفی مورد نظر داشته، نیچه است.

در اندیشه نیچه، تمامی تحولات درونی و بیرونی انسان، صرفاً به بدن مربوط می‌شود. در حقیقت، نیچه می‌گوید که آگاهی، تنها قلمرویی برای من متاثر از جهان بیرونی است. در واقع نسبت ذهن / آگاهی با جسم / بدن فیزیکیستی، مبتنی بر رابطه فرودست / فرادست است. به

در تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی؛ ... (سید یزدان هاشمی اصل و محسن شکر) ۲۰۷

این نحو که بدن در جایگاه فرادست و آگاهی در مرتبه فرودست قرار می‌گیرد، زیرا هم به بدن وابسته است و هم در آن ادغام می‌شود. به تعبیری دیگر، آگاهی هیچ‌گاه، آگاهی از خود نیست، بلکه آگاهی یک من است در نسبت با خودی که آگاه نیست؛ پس آگاهی، گواهی است بر شکل‌گیری بدنی فرادست. در حقیقت بدن کثرتی از نیروهاست که در نسبت با نیروهای دیگر، جهت فرمان دادن و فرمان بردن در کنار هم قرار می‌گیرند. این نیروها در نسبت با هم، میل به استیلاگر و استیلاپذیر شدن دارند (دلوز، ۱۴۰۱: ۸۵-۸۴).

نیروهای فرودست مانند آگاهی، واکنش‌گر هستند. چون چیزی از نیروی خود و کمیت خود را از دست نمی‌دهند، بلکه خود را با شرایط زندگی، وظایف مربوط به صیانت نفس و فایده‌مندی سازگار می‌کنند. آگاهی با نیروهای واکنش‌گر (نیروهایی که در عرصه عمل اتفاق می‌افتد و نتیجه‌ای را در بر می‌گیرد) صورتبندی می‌شود. نیروهای کنش‌گر (نیروهای درونی انسان بعنوان رانشگر) ذاتا از آگاهی گریزان و در ضمیر ناخودآگاه فعالند. این مسئله بیانگر این است که ما نمی‌توانیم، تعیین کنیم که بدن چه می‌تواند بکند و به چه کنش‌گری‌هایی تواناست، اما سازگاری آن با محیط اجتماعی و ... ریشه در نیروهای واکنش‌گر دارند، به مانند آگاهی (دلوز، ۱۴۰۱: ۸۷-۸۶). اگرچه در آراء نیچه، بدن بر متعلقات آن برتری می‌یابد و چیزی شبیه به رویکرد فیزیکی‌لیستی است اما روی دیگر این دیدگاه، گویای آنست که آگاهی ما، به عنوان نیروی رانشگر ثانوی که از درون بدن زاده می‌شود، می‌تواند بر بدن استیلا یابد. آنجا که نیچه می‌گوید نیروهای کنشگر ناآگاهانه، عمل می‌کنند و نیروهای واکنش‌گر آگاهانه و این یعنی اینکه می‌توان از جبر فیزیکی‌لیستی فراتر رفت.

انتقاد دیگری که می‌توان بر رویکرد جبری هریس وارد دانست در زمینه مسئولیت اخلاقی است. مسئولیت اخلاقی، مستلزم استقلال یا خودمختاری است: اینکه اعمال ما فقط توسط خودمان ایجاد و کنترل می‌شود. ما آزادانه عمل می‌کنیم و از نظر اخلاقی تنها در صورتی مسئول هستیم که منبع نهایی اعمال خود باشیم. هر یک از ما، زمانی که عمل می‌کنیم، محرک اصلی و بی‌حرکت در انجام کاری که انجام می‌دهیم، هستیم و باعث می‌شویم وقایع خاصی اتفاق بیفتند، هیچ چیز یا هیچ‌کس، باعث نمی‌شود که این اتفاقات رخ دهد (چیشولم، ۱۹۶۴: ۳۲).

اراده آزاد یعنی قدرت عاملان، برای اینکه خالق نهایی یا مبتکر و حفظ‌کننده غایات یا مقاصد خود باشند. زمانی که ما زنجیره‌های علی‌ی یا توضیحی یک کنش را به منابع آنها در اهداف عاملان آزاد، ردیابی می‌کنیم، این زنجیره‌های علی‌ی ذاتا باید به وجود آیند. برای شناخت خواسته‌ها مانند انتخاب‌ها، تصمیم‌ها یا تلاش‌ها، باید عوامل جبری پیشینی را که سبب تحقق

یک کنش می‌شوند، در مرتبه ثانوی قرار داد اگرچه می‌توانند محرک کنش‌ها باشند، اما نتایج محرک‌ها در عرصه عمل، مهم‌تر به نظر می‌رسد (کین، ۱۹۹۶: ۴).

استدلال دیگری که توسط وناوگان در تبیین اراده آزاد بر علیه سازگارباوری و جبرگرایی مطرح شده، تاکید و تمرکز بر مفهوم انتخاب است. اینواگن تلاش کرد، نشان دهد، استدلال سازگارباوری در درون منطق خود، حامل یک پارادوکس است. سازگارباوری، تأیید می‌کند که تمامی اعمال انسان ناشی از جبرگرایی نهفته در قوانین طبیعی است و در عین حال، انسان را صاحب اراده آزاد می‌داند زیرا برای پذیرش مسولیت اخلاقی وی ضروری است. طبق استدلال موجبیت‌باوری، یک عمل دلخواهی که هر فردی می‌تواند انجام دهد را در نظر بگیرید. اگر عمل دلخواهی، متناسب و منطبق بر قوانین طبیعت و وضع جهان پیش از تولد او نباشد، آنگاه شخص نمی‌تواند آن عمل دلخواهی را انجام دهد؛ زیرا نوعی انحراف از امور گذشته و قوانین طبیعت بوجود می‌آید. بنابراین، فرد نمی‌تواند خارج از دو جهان پیش از تولد و پس از تولد عمل کند. اینواگن اینگونه استدلال می‌کند که اگر موجبیت باوری درست باشد، پس، چون اعمالمان خارج از کنترل ماست، نباید مسئول اخلاقی آن اعمال شناخته شویم زیرا هیچ عملی تحت کنترل ما نیست (بروس و باربن، ۱۳۹۸: ۲۰۹-۲۰۷).

از منظر اینواگن، داشتن یک انتخاب، داشتن گزینه‌ها یا جایگزین‌های واقعی است. مقصود، راه‌های متفاوتی است که می‌توانیم در آن عمل کنیم. نگرانی عمده این است که جبرگرایی بر کاری که انجام می‌دهیم، به عنوان تنها کاری که می‌توانسیم انجام دهیم، تاکید دارد. به همین دلیل، ما هرگز در مورد هیچ چیزی حق انتخاب نداریم. از منظر وناوگان، ما فقط در صورتی اراده آزاد داریم که برای اعمالی که انجام می‌دهیم یک انتخاب واقعی داشته باشیم، و تنها در صورتی یک انتخاب واقعی داریم که بیش از یک عمل وجود داشته باشد که بتوانیم انجام دهیم. اگر شخص، اغلب در موقعیت‌هایی مانند این باشد، که اکنون باید صحبت کند یا سکوت کند، اکنون می‌تواند صحبت کند و اکنون می‌تواند سکوت کند، او باید برای نجات کودک در حال غرق شدن، تلاش کند یا در غیر این صورت برای کمک برود، نشانه‌های قوی از اراده آزاد وجود دارد (وناوگان، ۱۹۸۳: ۸).

۲.۲.۶ نقد برون‌گفتمانی بر رویکرد جبری/الحادی از منظر سنت فکری ایرانی/اسلامی

این بخش ناظر به برخی آراء اندیشمندان ایرانی/اسلامی است که در تبیین چیستی اراده به اشکال گوناگون در چارچوب مبدا فعل برای فعلیت بخشیدن به چیزی و یا به نقش عقل در

در تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی؛ ... (سید یزدان هاشمی اصل و محسن شکری) ۲۰۹

چارچوب ترجیح عقلانی در برخورداری از اراده آزاد مورد اشاره قرار می‌گیرد. در حقیقت دو رویکرد متافیزیکی/الهیاتی، پذیرش جبر/اختیار با هم به عنوان رویکردهای غالب در نظام اندیشگی اسلامی-ایرانی است. در این زمینه می‌توان بطور اجمالی به آراء ملاصدرا، شهیدمطهری، شهیدبهشتی و علامه جعفری اشاره کرد. به زعم نگارندگان رویکرد علمی/فلسفی علامه جعفری قدرت تبیین‌کنندگی بیشتری در نقد رویکرد تقلیل‌گرایی/جبرگرایی دارد.

ملاصدرا دو نگرش فقهی و فلسفی به مسئله اراده آزاد دارد. اگرچه نتیجه دو رویکرد وی کاملاً یکسان و مشابه است و در ارتباط با مفهوم میل و شوق تبیین می‌شود. وی از منظر فلسفی اراده را نوعی فعلیت نفسانی قلمداد می‌کند و در ارتباط با مفاهیمی چون شوق برجسته می‌سازد اگرچه به این مفهوم محدود نمی‌شود. در اندیشه ملاصدرا گاهی انسان چیزی را اراده می‌کند که بدان شوق یا میل ندارد مثل طلب یک داوری تلخ اما شفافبخش و برعکس، شوق به چیزی دارد که آن را اراده نمی‌کند مانند غذایی که برای او مضر است. به بیان دیگر اراده، میلی اختیاری و شوق، میلی طبیعی است. از منظر فقهی، ملاصدرا به نقش عامل اراده انسانی در ارتکاب معصیت هم اشاره دارد. به زعم وی اگر انسان گناهی را مرتکب شود لذا باید مجازات گردد اما اگر تنها نیت و شوق گناه را داشته باشد هیچ مجازاتی نخواهد شد (رحیمیان، ۱۳۹۵: ۸۰). چنانچه گفته شد مفهوم اراده در مفهوم اختیار تجلی یافته است و اختیار در انجام اعمال شرط اصلی است زیرا متوجه پاداش و تنبیه است و در نهایت منشا اراده به امر الهی پیوند می‌یابد.

مطهری در چارچوب نقش عقل و آگاهی، با خوانشی متفاوت از ملاصدرا از اراده آزاد و اختیار سخن می‌گوید. در قاموس فکری مطهری نوع اعمال انسانها با سایر موجودات به جهت برخورداری از عقل و آگاهی کاملاً متفاوت است. انسانها چون از زیبایی‌شناسی، حقیقت‌جویی و همزمان از غرایز حیوانی بهره می‌برند در کنش و واکنش‌هایشان بر مبنای سنجش عقلی به گونه‌ای که فوائد یک عمل بر مضارش ارجح باشد عمل می‌کنند؛ این مکانیسم سنجش‌گری و موازنه از رهگذر حکومت عقل امکان‌پذیر است (مطهری، ۱۳۹۰: ۱۶۱-۱۵۰)

در اندیشه بهشتی انسان جایگاهی مهم دارد. در برداشت‌های متعدد خود، تعریفی خاص از انسان ارائه می‌دهد؛ او را دارای ویژگی‌هایی چون اختیار می‌داند که در آثار خود به انحاء مختلف بر آنها تأکید می‌کند. انسان دارای اندیشه و قدرت تشخیص نیک و بد، قدرت اختیار و ابتکار است. در سرشت انسان جاذبه‌ها و ابزارهایی برای حرکت، حقیقت و کمال مطلق و در خمیرمایه‌ی ذاتش تلاش برای رسیدن به آن وجود دارد (بهشتی، ۱۳۸۶: ۲۶) بهشتی در کتاب

«نقش آزادی در تربیت کودکان» بزرگ‌ترین مسئله نظام سیاسی اسلام را پرورش انسان‌های مختار و آزاد می‌داند. وی اساساً «انسان» بودن را مترادف با مختار بودن می‌داند: «تو معلّم و مربی، می‌خواهی بچه‌ها را مجبور کنی مؤمن و خوش‌رفتار باشند؟ بیایید همه باهم تصمیم بگیریم بچه‌هایمان آدم باشند. آدم باشند یعنی چه؟ یعنی مختار باشند و آگاه(بهستی، ۱۳۸۸، ۱۸).

از منظر علامه جعفری فلاسفه اسلامی بجای مفهوم اراده آزاد بیشتر از مفهوم اختیار استفاده می‌کنند؛ اگرچه مفهوم اختیار ریشه در اعمال و افعال بشری دارد اما ذاتا با اراده آزاد که ظاهراً ریشه‌ای جبری - مکانیکی و ماشینی دارد، متفاوت است. در حقیقت اراده آزاد مسبوق به علل پیشینی است و عواملی جبری در درون مغز آن را بر می‌سازند؛ اما اختیار مربوط به ذات، شخصیت یا همان جوهر ذاتی من شناسنده است که می‌تواند بر اراده نظارت کند (جعفری، ۱۳۹۱: ۲۱۲). جعفری در بررسی پدیده اراده آزاد دیدگاهی نزدیک به متفکران غربی بالاخص جان سرل دارد اگرچه در تحلیل منشا نهایی صورتبندی اراده آزاد و اختیار نگرشی متافیزیکی و جان سرل، نگرشی عصب شناختی / اجتماعی و سیاسی دارد. در حقیقت جعفری و سرل من غیر تجربی را شرط اراده آزاد و اختیار قلمداد می‌کنند. جعفری ساحتی متعالی و متافیزیکی برای من غیر تجربی و سرل اگرچه معتقد به ریشه متافیزیکی من نیست اما وجهه مادی هم برای آن در نظر نمی‌گیرد ریشه آن را در نوعی آگاهی و زبان جستجو می‌کند (فاضلی و همکاران، ۱۳۹۹: ۷).

به زعم جعفری اختیار آزاد و اراده مکانیکی را می‌توان اینگونه تبیین کرد که اختیار ریشه در جوهره ذاتی فاعل شناسا دارد که به شیوه سوژکتیویته از درون عمل می‌کند؛ اما اراده، اصلاً آزاد نیست و جبری و مبتنی بر نوعی اسارات مکانیکی است. نکته اینجاست که اختیار موجود در من (فاعل شناسا) می‌تواند اراده را از طبیعت جبری برهاند یا حداقل آن را به آزادی موصوف کند. به بیان دیگر اراده چون غریزی است و اختیار چون در جایگاه نظارت و فرمانده قرار دارد می‌تواند اراده را تحت الشعاع قرار دهد و رنگ آزادی به آن ببخشد (جعفری، ۱۳۹۴: ۱۱۸).

۷. نقاط مثبت اثر

- از نقاط مثبت اثر این است که هریس با تاکید بر یک حکم اخلاقی (پرهیز از دروغ گفتن) بیش از آنکه حاوی راهکارهای عملی برای دروغ نگفتن باشد، ما را با فلسفه و ریشه دروغ گفتن آشنا می‌کند. اینکه انسان، تحت چه شرایطی و به چه دلایلی به دروغ گفتن

در تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی؛ ... (سید یزدان هاشمی اصل و محسن شکری) ۲۱۱

روی می‌آورد، می‌توانیم تلاش کنیم تا دروغ گفتن را ترک کنیم (هریس، ۱۴۰۰: ۵۹-۱۷). نویسنده در بخش «اراده آزاد» به شواهدی اشاره می‌کند مبنی بر اینکه «آزادی اراده فقط یک توهم است»، اما باور به توهم بودن اراده آزاد به معنای تضعیف پایه‌های اخلاقیات یا از بین رفتن اهمیت آزادی‌های سیاسی یا اجتماعی ما نیست، بلکه می‌تواند و باید شیوه تفکر ما درباره برخی از مهم‌ترین مسائل زندگی‌مان را تغییر دهد (هریس، ۱۴۰۰: ۱۱۸-۱۱۴).

۸. نتیجه‌گیری

سام هریس در این کتاب، دو رساله جداگانه را یک‌بار از منظر «دروغ» و بار دیگر از منظر «اراده آزاد» به موضوع «حقیقت» مورد مذاقه قرار داد. وی در بخش «دروغ» نشان می‌دهد که صادق بودن چه مزایایی دارد و صرفاً با گفتن حقیقت است که می‌توان تاحدزیادی از رنج، شرمندگی و سایر پیامدهای ناشی از دروغ در امان ماند. دروغ عمده‌ترین آفتی است که زندگی ما را به سوی آشفتگی می‌راند و حتی درباره خردترین چیزها، بی‌جهت صدماتی بر روابط شخصی و اعتماد عمومی وارد می‌آورد. وی در بررسی پدیده دروغ رویکردی فلسفی منطبق با اندیشه کانت اتخاذ نموده است. اما در بخش دوم کتاب با بررسی پدیده اراده آزاد از رویکرد طبیعت‌باوری بهره برده است. رویکردی که جبرگرایی فیزیکالیستی را تشریح می‌کند. در قاموس فکری هریس، خواست‌ها و اراده‌ها، چه توسط علل پیشینی تعیین شوند چه حاصل بخت و تصادف باشند، در هر دو صورت ما مسئول آنها نیستیم. با چند لحظه دقیق شدن در خودمان، خواهیم یافت که آنچه در قالب فکر و آگاهی به ذهنمان خطور می‌کند، تحت اراده ما نیست. به نظر می‌رسد، اتخاذ رویکرد علمی - فلسفی نویسنده، وی را در گرداب پارادوکسی قرار داده که منجر به گسست معرفتی در تبیین پدیده‌های مورد مطالعه‌اش شده است و خواننده به وضوح این مهم را درک و دریافت خواهد کرد. آنچه می‌تواند به عنوان یک راه‌حل قابل بحث و بررسی باشد این است که اگر نویسنده در تبیین استدلال خود، به جای تاکید صرف بر رویکرد فلسفی در تبیین پدیده دروغ و اتخاذ رویکرد طبیعت‌باوری صرف در بررسی پدیده اراده آزاد، به پذیرش رویکرد دیالکتیکی سوپژکتیو/ ابژکتیو روی می‌آورد، تحلیل و تبیین منسجم‌تر و چارچوب‌مندتری ارائه می‌نمود. این رویکرد دیالکتیکی، می‌تواند اینگونه بیان شود: اگر چه نیت ما متقدم بر تصمیمات و کنش‌های ما هستند، اما نیازی نیست به خاستگاه شکل‌گیری آنها تا این اندازه که به عنوان مبنای تحلیل قرار گیرند، توجه شود. در حقیقت، نیت

ما تحت تاثیر هر عاملی که باشند، تا زمانی که در عرصه عمل به منصفه ظهور نرسند، نمی‌توان، هیچ معیاری برای سنجش آنها در چارچوب خوب یا بد تصور نمود. از طرفی هم، رویکرد دیالکتیکی در حین توجه به تاثیرگذاری ذهن بر عین و برعکس به نقش عوامل محیطی هم اشاره دارد. انسان به عنوان موجودی آگاه اگرچه از نیروهای رانشگر درونی خود بهره می‌برد اما در محیطی برای کنش‌گری هم حضور دارد. توجه به این رویکرد، می‌توانست نگرش بسیار آرمانگرایانه هریس را در پدیده دروغ و رویکرد جبرگرایی رادیکال وی را در اراده آزاد تعدیل نماید، به گونه‌ای که هم بتوان در شرایط اضطرار دروغ گفت و هم بتوان آزادانه امکانی برای کنش‌گری سوژه فراهم نمود. از لحاظ شکلی، بررسی اثر حاضر نشان داد که هم از حیث جامعیت صوری و هم از جهت نگارشی و ترجمه اثر دارای نقایصی است که ضرورت دارد مترجم و انتشارات به آن در نسخه‌های بعدی به آنها توجه نمایند.

کتاب‌نامه

- افلاطون (۱۳۹۲)، جمهوری، ترجمه شهرام پایدار، تهران: انتشارات هرمس.
- اکمن، پل (۱۳۹۳)، دروغ سرآمد تمام بدی‌ها، ترجمه نگین کشاورزبان، تهران: نشر آینده درخشان.
- بروس، مایکل و بارین، استیون (۱۳۹۸)، فقط استدلال؛ مهم‌ترین صد استدلال فلسفه غرب، ترجمه میثم محمدامینی، تهران: فرهنگ نشر نو.
- بوک، سیسلا (۱۴۰۰)، دروغ گویی، ترجمه احد علیقلیان، تهران: نشر فرهنگ نشر نو.
- پل، ژاکو (۱۳۹۷)، قدرت اراده، ترجمه ایرج مهربان، تهران: نشر ققنوس.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۹۱)، عرفان اسلامی، (چاپ دوم)، تهران: موسسه تدوین و نشر آثار علامه محمدتقی جعفری.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۹۴)، جبر و اختیار، (چاپ هشتم)، تهران: موسسه تدوین و نشر آثار علامه محمدتقی جعفری.
- جوادی ابهری، احسان (۱۳۸۹)، آزادانگاری و اراده آزاد؛ مروری بر آراء رابرت کین، پژوهش‌های فلسفی، شماره ۱۸، صص ۶۹-۹۷.
- حسینی بهشتی، سیدمحمد و همکاران (۱۳۸۶)، شناخت اسلام، تهران: نشر بقیه.
- حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۸۸)، نقش آزادی در تربیت کودکان، چاپ پنجم، تهران: نشر بقیه.
- خاکساری‌رنانی، آرش و موسوی کریمی، میرسعید (۱۳۹۵)، بررسی و نقد برهان دنیل دنت در موافقت با سازگارگرایی، فصلنامه حکمت و فلسفه، سال ۱۲، شماره ۲.
- دایر، وین (۱۳۹۷)، قدرت اراده ترجمه میترا میر شکار، تهران: نشر پارسه.

در تقلیل‌گرایی هستی‌شناختی؛ ... (سید یزدان هاشمی اصل و محسن شکری) ۲۱۳

- دلوز، ژیل (۱۴۰۱)، نیچه و فلسفه، ترجمه عادل مشایخی، چاپ نهم، تهران: نشر نی.
- رحیمیان، محمد (۱۳۹۵)، بررسی اراده آزاد در فلسفه اسلامی، فصلنامه مطالعات قرآن و حدیث سفینه، سال ۱۳، شماره ۵۲، صص ۹۷-۷۸.
- سرل، جان (۱۳۹۸)، عقلانیت در کنش، ترجمه حسن حشمتی، چاپ اول، تهران: طرح نو.
- سرل، جان (۱۳۹۲)، اختیار و عصب زیست‌شناختی تاملاتی درباره اراده آزاد، زبان و قدرت سیاسی، ترجمه محمد یوسفی، تهران: انتشارات ققنوس.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۹۰)، اصول فلسفه و روش رئالیسم، پاورقی مرتضی مطهری، تهران: نشر صدرا.
- فاضلی، سید احمد و همکاران (۱۳۹۹)، ارزیابی تطبیقی اراده آزاد در نظرگاه علامه محمدتقی جعفری و جان سرل، فصلنامه پژوهش‌های فلسفی کلامی، سال ۲۳، شماره ۱، صص ۳۰-۷.
- معظمی جهرمی، علی (۱۳۸۹)، دروغ در فلسفه کانت؛ منازعه کانت و کنستان درباره حق دانستن حقیقت، دو فصلنامه علمی هستی و شناخت، شماره ۱.
- نیچه، فردریش (۱۳۹۵)، از همه بیشتر چیزی را که می‌خواهی دوست داشته باش، ترجمه سید جواد صدر، چاپ سوم، تهران: نشر نگاه.
- وویتس داوید، استیونز ست (۱۴۰۱)، همه دروغ می‌گویند، ترجمه ریحانه عبدی، تهران: نشر گمان.
- هایدگر، مارتین (۱۳۹۱)، هستی و زمان، ترجمه فرهاد مجیدی، چاپ پنجم، تهران: انتشارات نی.
- هریس، سام (۱۴۰۰)، دروغ/اراده آزاد، ترجمه خشایار دیهیمی، تهران: نشر گمان.